

М.Ж. Спанов *, Г.Ж. Есіркеп

*М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
(E-mail: meir_filosof27@mail.ru, gulbanu.yesirkep@bk.ru)*

Философияны оқытуда сыни ойлаудың рөлі

Мақалада сыни ойлау технологиясында философияны оқытудың тиімді жолдары қарастырылған. Ойлау барлық танымдық әрекеттердің немесе процестердің негізі болып табылады және адамға ғана тән. Ойлау — адамдарды басқа тіршілік иелерінен ажырататын ерекшеліктердің бірі. Ойлау дегеніміз — кейбір ішкі өкілдіктерді өзгерту. Бұл жағдайда ақылға қонымды ойлау қабілеті біздің өміріміздегі негізгі жағдай болып табылады. Декарт ойлау — пайымдау, ал ақыл — қарапайым идеялар тізбегі деп тұжырымдады. Осы тұрғыдан қарастырған кезде, оқыту стилі және сыни ойлау тұжырымдамалары әр түрлі сипаттамаларға ие. Ал, сыни тұрғыдан ойлау — ерекше қабілет. Сыни тұрғыдан ойлау терминін іздеу кезінде философия мен психология ғылымдары шеңберінде ұсынылатын мағыналардың бар екендігі белгілі болады. Студенттер сыни тұрғыдан ойлаған кезде ғана, жаңа білімді сапалы игере алатыны хақ. Өйткені, өздері білімді игере отырып, гипотезаларға күмәндану, оқиғаларды талдау және синтездеу, жаңа гипотезаларды әзірлеу арқылы алға қарай ілгерілейді. Бұл өз кезегінде сыни ойлаудың білімді қалыптастырудың қайнар көзі болып табылатынын көрсетеді. Әсіресе, философияны оқытуда сыни ойлаудың маңызы арта түспек. Яғни философияны оқытуда сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану, тәуелсіз шешімдер қабылдауға және тақырыпты зерттеу бағытын таңдауға бағытталған. Зерттеу тақырыбының өзектілігі қоғамның белгілі бір ойлау қасиеттеріне ие тұлғаға деген практикалық қажеттілігіне байланысты. Ойлау еркіндігі оның шығармашылық және сындарлы іс-әрекетке бағытталған сыни бағытын білдіреді. Сондықтан еркін тұлғаның ойлауының сапалық сипаттамасы сыни тұрғыдан ойлау болып табылады.

Кілт сөздер: сыни ойлау, философия, білім беру, әдіс, даму, технология, ақпарат, оқыту, инновация, технология.

Кіріспе

Бүгінгі таңда ең қарапайым адам күн сайын отыз жыл бұрынғыға қарағанда бес есе көп ақпарат алады. Сарапшылардың кейбір бағалауы бойынша, күн сайын адам өзі арқылы бір жарым жүз салмақты томға әрең сыйатын ақпараттың көлемін өткізеді, сұрыптайды және түсінеді. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, жаңа буын ақпаратты тезірек өндейді, көп тапсырманы өте жақсы орындайды, бірақ қазіргі жастар интеллектуалды дағдыларды нашар дамыта бастады, бұл қандай да бір жолмен әртүрлі гаджеттер мен дүниежүзілік желіні қолданумен өтеледі. Сандық құрылғыларды бақылаусыз қолдану сананың сыни және шығармашылық функциясын төмендетеді. Сыни тұрғыдан ойлау — адамға интеллектуалды тәуелсіздік беретін өмір сапасының негізі деп тұжырымдауға болады. Оның жетіспеушілігі немесе дамымауы, керісінше, кез келген адамды ақпараттың ойланбай қабылдайтын тұтынушысына айналдырады. Сыни тұрғыдан ойлау қабілеті қажет, бірақ ол адам үшін туа біткен емес, тек уақыт өте келе дамиды. Сыни ойлауды біртіндеп дамыту керек. Бұл шет тілін үйрену сияқты: бастапқыда бәрі өте күрделі және түсініксіз болып көрінеді, бірақ логиканы түсінген кезде көп нәрсе айқынырақ болады. Мұны түсіну маңызды. Әсіресе, философияны оқытуда сыни ойлауды дамыту технологиясын қолданудың маңызы арта түспек. Философияны оқытуда бұл технология негізінде студенттер ақпаратты талдап, бағалап, түсіндіріп немесе синтездей алады, шығармашылық ойлау дәлелдеуді қалыптастыруға, мәселені шешу немесе қорытындыға жетуге итермелейді. Сыни тұрғыдан ойлау тәуелсіз ойлауды ынталандыру болып табылады.

Әдіснамасы

Оқыту теориясы мен философияның байланысына сүйене отырып, философиялық сынның теориялық ережелерін сыни дидактиканың теориялық және әдіснамалық негізі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда философияның сыни ойлауды қалыптастыратын және дамытатын оқу пәні ретіндегі рөлі өзекті болады. Сыни тұрғыдан ойлау еркін және шығармашылық тұлғаның

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: azar.08@mail.ru

ойлауының тұтас сипаттамасы ретінде әрекет етеді. Сыни ойлауды дамытудың әмбебап әдісі — философия.

Қазіргі адам белгілі бір дәрежеде қоғамның даму ерекшелігімен қалыптасқан және жеке тұлғаның оларды көрсету тәсіліне әсер ететін объективті жағдайларға байланысты сыни ойлау қасиеттеріне ие. Зерттеудің негізгі проблемасы — философия арқылы студенттердің сыни ойлауын дамытудың әдіснамалық, педагогикалық мүмкіндіктерін анықтау және негіздеу. Философия арқылы студенттердің сыни ойлауын дамыту мәселесін оқыту мен тәрбиелеудің теориясы мен әдістемесінің мәселесі ретінде бір жағынан таным әдісі ретінде философиялық сынның негіздемесімен, екінші жағынан сыни ойлау қасиеттерін қалыптастыру арқылы еркін тұлғаны дамытудың философиялық мүмкіндіктерін іздеумен байланысты. Философия тарихында бұл мәселелерді И. Канттың сыни философиясында, Ю. Хабермастың сыни теориясында, Г. Гадамер мен М. Бубер, М. Хайдеггер, К. Ясперстің тұлғаның мәдени-тарихи теориясында байқауға болады.

Зерттеу жұмысы барысында тарихи және теориялық талдау, философиялық, герменевтикалық талдау, дидактикалық, әдістемелік әдебиеттердің тұжырымдамалық синтезі, анализ бен синтез әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім

Қазіргі кезеңде жастарға өз ойлауын тиімдірек пайдалануға мүмкіндік беретін оқыту формалары қажет. Бүгінгі таңда кез келген саладағы мамандар күнделікті әрекеттерді ғана емес, сонымен қатар ақпараттың белгісіздігі немесе жеткіліксіздігі немесе артықтығы жағдайында шешім қабылдай білуі керек, проблемаларды шешудің стандартты емес тәсілдерін тауып, жаңа идеялар тудыруы керек. Сыни тұрғыдан ойлаудың жетекші үш дағдысын бөліп көрсете отырып, біз оларды дамытудың нақты технологияларын негіздейміз: проблемалық ойлау дағдыларын дамыту технологиясы, диалогтік ойлау дағдыларын дамыту технологиясы және сыни талдау дағдыларын дамыту технологиясы.

Студенттердің қызығушылығы, күмәні және тіпті қиын сұрақтары — тірі ақылдың белгісі. «Менде ерекше талант жоқ, бірақ мен өте ізденімпазым», — деп жазды Альберт Эйнштейн өз уақытында. Дәл осы сапаның арқасында үлкен жаңалықтар ашылып, сәтті жобалар жүзеге асырылып жатыр. Қазіргі білім беруде көптеген гуманитарлық пәндерді оқыту форматын өзгерту заман талабы. Ақпараттық оқытудан семантикалық ізденіске баса назар аудару керек. XXI ғасырдағы ЮНЕСКО-ның білім беру жөніндегі халықаралық комиссиясының баяндамасына сәйкес адамзат өркениетінің қазіргі даму кезеңіндегі оның басты міндеті адамның өз бетінше таңдауы, тұрақты дилемма жағдайында әрекет етуге дайындығы мен қабілетін қалыптастыру үшін жағдай жасау болуы тиіс [1; 97]. Оқу үдерісінде білімді игеру ғана емес, сонымен қатар студенттердің оны түсіндіру, бағалауы, жеке мағыналарын іздеу, рефлексия, жаңа білім қалыптастыру дағдыларын дамыту қажет.

Болашақта біз көріп отырғанымыздай, философияны зерттеудің дәстүрлі фактологиялық және хронологиялық тәсілдері проблемалық тәсілдермен толықтырылатын интегративті гуманитарлық курстардың құрылуында екені анық. Р. Авенариус «Философия — ең аз күш жұмсау принципіне сәйкес әлем туралы ойлау» атты еңбегінде, сенсорлық қабылдау фактілерін теориялық сипаттау кезінде ойлау мен күш-жігерді үнемдеу керек деп есептеді, осы принципті философияны дамытуға қолдану мәселесін зерттей келе: философиялық ойлаудың мазмұнын одан әрі талдау бізді таза тәжірибенің талабына жетелейді. Сонымен қатар, таза тәжірибе ұғымы мен мазмұнын ұсынуға тырысу таза тәжірибені сынау түрінде болады деп қорытындылайды [2; 13].

Философия және оның басқа ғылыми салаларға қарағанда орасан зор артықшылығы белгілі бір тұжырымдамалар жиынтығына дейін азайтылмайды. Керісінше, бұл сіздің ойыңызбен жұмыс істеудің ерекше тәсілі. Цицерон өз уақытында айтқандай, философия — «ақыл мәдениеті», оны қарапайым эрудициямен теңестіруге болмайды, бірақ өзін және басқаларды білудің нақты тәжірибесін болжайды. Философия өз тарихында қалып қоймайды, ол рефлексияда өмір сүреді. Философияны зерттеу студентке не береді? Ол оны ойлау әдістері мен құралдарының барлық спектрімен таныстырады: логикалық және сыни ойлау, яғни барлық келіп түскен ақпаратты сенімділікке, дәлдікке, дәйектілікке, себеп-салдарлық байланыстарға тексеру мүмкіндігін беруге бейімдейді. Философияны зерттеу, жеке ойшылдардың тұжырымдамалары мен ілімдерімен танысу, «мәңгілік сұрақтарға» жауап іздеу, әртүрлі ақыл-ой тәсілдерін қолдану, әртүрлі пәнаралық байланыстарды жүргізуге үйретеді. «Білімді қорыту үшін оны тәбетпен сіңіру керек», — деді Анатолий Франс [3; 18]. Философиялық ойлау ашық бола отырып, догманы қабылдамайды және философиялау үдерісіне қатысқандардың әрқайсысының жеке тәжірибесіне сүйенеді. Сондықтан оқытушының

негізгі міндеті — жаңа білім туғызуға және идеялар шығаруға бағытталған студенттермен сындарлы қарым-қатынас құру. Сыни тұрғыдан ойлау құзыретіне интерпретация, дәлелдеу, талдау және бағалау, түсіндіру және өзін-өзі бағалау сияқты дағдылар кіреді. Философия сыни ойлауды дамытудың тамаша негізі, эпистемологиялық және мінез-құлық құзыреттіліктерінің кең ауқымын қалыптастыру және жетілдіру кеңістігі бола алады.

Сыни тұрғыдан ойлау рефлексиясыз мүмкін емес [4; 16], ал ол өз кезегінде, өзімен және басқа адаммен терең диалогсыз болуы мүмкін емес. Сыни тұрғыдан ойлау өзін-өзі позитивті түсінуге және қазіргі адамның қарым-қатынастарының кең спектріне бағытталған. Осылайша, оқытуды ұйымдастырудың осындай әдістері мен формалары біздің назарымызға түседі, олар бір уақытта алынған білімді игерудің жоғары деңгейін ғана емес, сонымен бірге тәуелсіз және тиімді ақыл-ой іс-әрекетінің дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Философияны оқытуда тепе-теңдікті сақтау маңызды. Философияны оқыту — білімді беру үдерісі емес, білім алушының студенттің жеке басына және қоршаған әлем құбылыстарына байланысты барлық нәрсені тәуелсіз түсіну үшін белгілі бір қабілетін қалыптастыру үдерісі. Дәріс те, семинар да әрқашан өзара әрекеттесу кеңістігі, оқытушы мен студент арасындағы ерекше серіктестік, оның шеңберінде әркімнің қатысуы, оның жеке үлесі, сондай-ақ білім мен идеялармен алмасу, бірлесіп шешім қабылдау маңызды. Философияны оқыту барысында дәстүрлі түрде мәтіндермен, бастапқы дереккөздермен жұмыс істеуге көп көңіл бөлінеді. Әдетте студенттер философиялық әдебиеттерді оқуға үлкен құлықсыздықпен кіріседі. М.М. Бахтин мәтіндерді түсіну процесін әлемді түсінумен, тіпті өзі туралы идеяны дамытумен салыстырады [5; 129]. Яғни, оқу — жаңа ақпарат алудың тәсілі ғана емес, ол өзін-өзі тану тәсілі де болып табылады.

Философиялық мәтінді оқу және талдау процесін студенттерге жұмыстың әртүрлі формаларын ұсыну арқылы нәтижелі етуге болады: топтық және жеке эссе, автордың ойының қозғалысын бақылау әрекеті ретінде мәтін бағытын салу, әртүрлі дәуірлердегі ойшылдар арасындағы диалогты дамыту, эпистолярлық жанрдағы пікірталас және тағы басқалар. Мысал ретінде келтірілген барлық тапсырмалардың ғаламдық мақсаты мәтін авторы мен оқырман арасындағы байланысты, олардың мағыналарын анықтауға және құруға бағытталған белсенді өзара әрекеттесуін бастау, герменевтикалық талдау. Студенттер философиялық мәтіндермен танысып, белгілі бір автордың ойлау кеңістігіне еруге тырысып қана қоймай, мәдени диалогтың континуумына еніп, өздерінің экзистенциалды сұрақтарына жауап іздейді. Сайып келгенде, білім алушының нақты материалды қалай ептілікпен және дәл шығаратыны, гегельдік диалектиканың немесе платондық идеализмнің айла-тәсілдерін қаншалықты мұқият түсінгені маңызды емес, ол алған білімін өзіне қатысты құбылыстар мен оқиғаларды күнделікті, тарихи, саяси, діни, моральдық талдау және бағалау үшін қалай қолдана алатыны маңызды болмақ. Философиялық ойлаудың жаратылыстану және техникалық ғылымдардан негізгі айырмашылығы — субъективті түрде боялған және эмоционалды қатысудың жоғары дәрежесін көрсететін мәдени мағыналарды ашу арқылы өзін-өзі тану. Философияны зерттеу үдерісінде қолданылатын әртүрлі эвристикалық әдістер, әсіресе проблемалық тақырыптарды талдауда және дәстүрлі сызықтық әдістер жұмысын тоқтатқан кезде күрделі интеллектуалды есептерді шешуде өте тиімді. Оқытудың эвристикалық түрімен студенттер дайын білімді игеріп қана қоймай, оларды шығармашылықпен тұжырымдап, өз бетінше құрастырады. Бұл жағдайда қолданылатын әдістер, олардың ішінде миға шабуыл және интеллектуалды ойын, шаблондық және стереотиптік ойлауды жеңуге бағытталған. Олар студенттерді көп тапсырма және көп факторлы ортада жұмыс істеуге үйретеді. Жеке, топтық жұмыстың барлық осы түрлері диалогтық өзара әрекеттесу, ашықтық пен плюрализм, сыни және дәлелдеу принциптеріне негізделуі керек. Студент ақпаратты сыни тұрғыдан бағалай алады, өз пікірін қалыптастыра және негіздей алады, мәселелерді анықтай алады және оларды шешудің тиімді жолдарын таба алады, өзінің ақыл-ой қызметінің стратегияларын үнемі жетілдіруге тырысады. Бүгінгі философия курсының алдында тұрған міндет студентке ретроспективада таратылатын нақты білім жиынтығымен шектелмейді. Философия әртүрлі ғылымдардың жетістіктері арасындағы байланыс болуы керек және сыни ойлау дағдыларын қолдану мен шыңдау мүмкіндігін қамтамасыз етуі қажет.

Философия көбінесе әлемге деген өзіндік көзқарасты, айналамызда және өзімізде болып жатқан маңызды оқиғалар мен процестерге жеке көзқарасты дамытуға ықпал етеді. Жеке дүниетанымды, өзіндік құндылықтар мен идеалдар жүйесін қалыптастыру процесінде философияның маңыздылығын бағаламау мүмкін емес.

Әр түрлі мамандықтағы студенттер, ең алдымен, университеттік бейіндік білім алуы керек екенін ескеру қажет. Бірақ, сонымен бірге қазіргі жағдайда физиктердің де, «лириктердің» білімінің

негізділігі туралы мәселе гуманитарландыруды жүзеге асыруды білдіреді. Философияны оқыту барысында креативтілікке, ойлаудың тәуелсіздігіне, төзімділікке және сыни тұрғыдан тәрбиелеу міндеттері туындайды. Сыни ойлаудың арқасында саналы ойлаушы және шығармашылық тұлға қалыптасады. Жеке тұлғаның тәуелсіздігі азаматтық қоғамның қалыптасуының негізгі факторы болып табылады. Философияны оқытудың өзі көпшіліктің біртұтастығын қалыптастыруға ұмтылмауы керек, бірақ адамның өзіндік құндылығын, оның өзін-өзі тануын қамтамасыз етуі қажет. Философиялық білімнің табиғаты және үздіксіз білім беруді жүзеге асырудың қазіргі заманғы талабы, көбінесе сыни ойлауды қалыптастыру міндеттерімен сәйкес келеді, бұл жаңаны үнемі іздеуді, қол жеткізілгенге өзін-өзі сыни көзқарасты, жақында өткен стереотиптер мен догмалардан босатуды білдіреді. Үздіксіз білім беруді түсіну, ең алдымен, адамның өмір бойы өзін-өзі дамытуын білдіреді. Жеке тұлғаның сыни тәуелсіз ойлауы мен шығармашылығы өте жақын ұғымдар. Диалектикалық шығармашылық ойлауды қалыптастыру процесіне философиялық білімді игеру әдістемесі ықпал етуі керек, ол өзін-өзі ойлайтын және әрекет ететін тұлғаның қалыптасуын ынталандырады. Адамның өзін-өзі дамытуының құндылығы білімді үнемі жаңартып отыру қажеттілігімен анықталады, дегенмен, әрине, іргелі білім, оның ішінде философиялық білім тұрақты.

Қоғамда бар маңызды дәстүрлердің бірі — философияны дүниетанымның өзегі ретінде түсінуден тұрады. Кез келген философиялық ілімнің қажетті жағы өткен мен қазіргі заманның идеялары мен ілімдерін сыни тұрғыдан игеру. Философиялық білімнің плюрализмі оның табиғатымен алдын-ала анықталған. Бұл философияны ғылымдардан, әсіресе жаратылыстану ғылымдарынан ажыратады, мұнда сіз эксперименттердің ең маңызды нәтижелері мен қатаң заңдылықтарын нақты білуіңіз керек. Философиялық категориялар белгілі бір танымдық тәжірибені тікелей жалпылау емес. Философиялық білім мағыналы әмбебаптықты талап ететін мәдениеттің әмбебаптығын жеке түсінуден туады. Сонымен қатар, категориялар принциптер ретінде сөзсіз постулативтілік элементін алып жүретіндіктен, философиялық білімнің категориялық әмбебаптығы философиялық ақыл-ойдың түйсігі арқылы түсініледі.

Сын қолда бар білімнің жағымды және жағымсыз жақтарын анықтауға негізделген шындықты табу тәсілі ретінде түсініледі. Философиялық сын әдісі сыни деп атауға болатын ерекше типтегі ойлаудың дамуы мен жұмысына негізделген. Философияның сыни функциясына сүйене отырып, философиялық сынның негізгі идеясы ретінде сыни ойлауды дамытуда философияны оқытудың ерекше орны туралы қорытынды жасауға болады.

Философиялық ойлау сыни ойлау бола отырып, ойлау сындарлы және шығармашылық, өйткені таным нәтижесінде жаңа білім пайда болады, дұрыс ойлау, яғни тұжырымдамаларды қалыптастыру кезінде эмпирикалық танымдағы логикаға және трансцендентальды логикаға сүйенеді. Сыни тұрғыдан ойлау, біздің ойымызша, еркін тұлғаның ойлауының тұтас сипаттамасы, жеке тұлғаның сындарлы танымдық, әлеуметтік және адамгершілік әрекеттерін қамтамасыз ететін өзара байланысты және өзара әрекеттесетін қасиеттердің жиынтығы. Философия сыни ойлауды қалыптастыру мен дамытудың тиімді құралы ретінде қарастырылады, өйткені ол мазмұнның сыни қанықтылық талаптарын тамаша қанағаттандырады. Сонымен қатар, сыни ойлауды қалыптастыру жолдарын талдау бізге нақты ойлау дағдыларының қажеттілігін анықтауға мүмкіндік берді, бұл сайып келгенде сыни ойлау қасиеттерін қалыптастыруға әкеледі.

Сыни тұрғыдан ойлаудың бастапқы дағдысы проблемалық ойлау дағдысы. Философияны проблемалық оқыту тәжірибесін жалпылау негізінде проблемалық ойлау дағдыларын дамытудың келесі технологиясы ұсынылады: проблеманы бөліп көрсету, мәселенің шешімін табу, проблемаларды көбейту, проблемалық ойлау дағдыларын дамыту мониторингі. Диалогтік ойлаудың дағдыларын дамыту технологиясы: әр түрлі сұрақтар қою, болжам жасау, балама жауаптарды іздеу, диалогтық ойлау дағдыларын дамыту мониторингі. Философиядағы ең қиын нәрсе сыни талдау дағдысы. Бұл дағдыны бекіту сыни ойлаудың барлық қасиеттерін қалыптастырады. Философиялық мәселелердің ерекшелігі сыни талдау арқылы күмәнді, рефлексивтілікті, диалогты, дәлелдердің дұрыстығын ғана емес, сонымен бірге ойлаудың креативтілігін де білдіруге мүмкіндік береді. Сыни талдау аталған қасиеттерді дамытып қана қоймай, «позитивті скептицизмнің» арқасында ойлаудың конструктивті нақты сыни компоненті ретінде бекітеді. Философияны оқыту практикасын теориялық талдау және жалпылау негізінде біз сыни талдау дағдыларын дамыту технологиясын ұсынамыз, оған мыналар кіреді: жалпы жағдайды бағалау, дәлелдерді талдау, қорытындыны түсіндіру, баламаларды есепке алу, ойдан шығарылған қарсыласпен диалог, сындарлы шешім, сыни талдау дағдыларын бақылау. Философия пәнін оқытуда сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану әдістемесімен,

сыни ойлауды дамыту әдістеріне және студенттердің ойлау қызметін дамытуға үлкен көңіл бөлінеді. Философия пәнін оқытуда «кластер құру», «мәтінді таңбалау», «аялдамамен дәріс», «миға шабуыл», «синквейн жазу», «дұрыс және бұрыс мәлімдемелер», «аннотациялар мен шолулар жазу», «сыни мақаланы талдау», «кілт сөздер мен өрнектер», алдымен студентті қызықтыруға бағытталған «эссе жазу» сыңайлы әдістерді қолдана отырып, оған материалды түсіну және талдау үшін жағдай жасау, алған білімдерін жалпылауға және тексеруге көмектесуге болады.

Студенттермен сабақта қолдануға болатын сыни ойлауды дамытудың кейбір әдістерін назар аударайық:

«Кластер құру» әдісі — қабылдаудың мәні мәтінде сипатталған қандай да бір ұғымға, құбылысқа, оқиғаға қатысты ақпарат кластерлер түрінде жүйеленеді [6; 28]. Орталықта негізгі ұғым бар. Білім алушылар келесі бірлестіктерді негізгі ұғыммен логикалық байланыстырады. Кластер — белгілі бір ұғымның, мәселенің семантикалық өрісін көрсететін оқу материалының графикалық құрылымы. Студенттер парактың ортасына ұғымды немесе мәлімдемені жазады, ал одан жебелер, яғни сәулелер немесе жапырақшалар барлық бағытта сызылады. Бұл үлкен семантикалық бірліктер, олар өз кезегінде кішірек болуы мүмкін. Кластерді құру білім алушыларға тақырып, пайымдау және т.б. бойынша еркін және ашық жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Кластерді сабақтың кез келген кезеңінде ақыл-ой қызметін ынталандыру, оқу материалын жүйелеу және құрылымдау, қорытындылау, аудитория мен үйде жеке және топтық жұмыс үшін пайдалануға болады. Нәтижесінде зерттелетін тақырып бойынша анықтамалық реферат пайда болады. Мысалы, жаңа заман кезеңіне кластер салайық: жаңа заман кезеңінің бағыттары мен ойшылдары. Орталықта «жаңа заман» біздің тақырыбымыз, оның айналасында ойшылдар мен бағыттар — үлкен семантикалық бірліктер, оларды түзу сызықпен байланыстырамыз, әр бағыттың өз өкілдері бар. Осылайша, студенттер тақырыпты зерттеу бағыттарын таңдау үшін өз мақсаттарына қол жеткізеді. Немесе жалпы сабақ стратегиясы болуы мүмкін. Студенттер тақырыпты зерттеу бағыттарын дербес немесе оқытушының көмегімен анықтайды.

«Қауымдастық» әдісі. Студенттерге сабақтың тақырыбын оқып, сұраққа жауап беру ұсынылады — сабақта не туралы айтуға болады? Бұл сөз тіркесін естігенде сіз не елестете алдыңыз? Білім алушылар оқытушы паракқа немесе тақтаға жазатын барлық пайда болған бірлестіктерді тізімдейді. Тапсырма жеке немесе топтарда орындалады. Нәтижесінде жұмыс дәптеріне енгізілетін түпкілікті қорытындыға әкеледі.

«Дұрыс — дұрыс емес мәлімдемелер» әдісі. Шақыру кезеңінде оқытушы әлі зерттелмеген тақырып бойынша бірнеше мәлімдемелер ұсынады. Студенттер өз тәжірибелеріне сүйене отырып немесе жай ғана болжау арқылы «дұрыс» мәлімдемелерді таңдайды. Қалай болғанда да, олар тақырыпты зерттеуге бейімделеді, негізгі ойларды бөлектейді және бәсекелестік элементі сабақтың соңына дейін назар аударуға мүмкіндік береді. Рефлексия сатысында біз осы техникаға оралып, қай тұжырымдардың дұрыс екенін анықтаймыз. Мәтіннен төрт-бес кілт сөз беріледі. Білім алушыларға бес минут ойлануға және осы терминдерге жалпы түсінік беруге, олардың зерттелетін тақырыптың нақты контекстінде (мысалы, тарихи-хронологиялық) қалай қолданылатынын болжауға шақырылады. Студенттер бұл сөздердің ықтимал қолданылуы туралы қорытынды жасағанда, олар осы мағынада қолданылғанын тексеру үшін мәтінді оқығанда осы сөздерге назар аударуға шақырылады. Бастапқы мазмұнмен танысқан кезде студенттер «өз» нұсқасын және «түпнұсқа мәтіннің» нұсқасын салыстырады. Сипатталған тапсырма әдетте «шақыру» кезеңінде қолданылады, алайда «рефлексия» кезеңінде негізгі терминдерге оралып, анықталған сәйкестіктер мен анықталған келіспеушіліктерді талқылаған жөн. Бұл форманы қолдану қиялды дамытады, түпнұсқа мәтінімен танысу кезінде зейінді белсендіруге ықпал етеді.

«Шатастырылған логикалық тізбектер» әдісі. «А» нұсқасы: «негізгі терминдер» қабылдауын өзгерту. Қосымша нүкте-арнайы «Шатастырылған» логикалық тізбектегі кілт сөздер тақтасында орналасу. Мәтінмен танысқаннан кейін, «рефлексия» кезеңінде студенттерге бұзылған дәйектілікті қалпына келтіру ұсынылады. «В» нұсқасы: мәтіннен 5–6 оқиға жеке парактарға жазылады. Олар студенттердің алдында белгілі бұзылған ретпен көрсетіледі.

Студенттердің сыни ойлауының интеллектуалды дағдыларын дамытатын тиімді әдіс-«аннотациялар мен шолулар жазу».

«Аялдамалармен оқу» әдісі. Мәтін студенттер кезекпен оқитын жеке бөліктерге бөлінеді. Әр бөлімнен кейін студенттер жазбаша жауап беретін оқиғалардың одан әрі дамуына қатысты студенттердің болжамдарымен көркем экспрессивтіліктің мазмұны мен құралдарына байланысты

сұрақтар қойылады. Оқу аяқталғаннан кейін әр сұрақ талқыланады (барлық студенттер өз жауаптарын оқиды). «Аялдамалармен оқу» әдісі материалды егжей-тегжейлі өңдеуге көмектеседі. Сонымен қатар, студенттер қиялдауға, фактіні немесе оқиғаны сыни тұрғыдан бағалауға, өз пікірлерін айтуға мүмкіндік алады. Мұнда сыни тұрғыдан ойлау, былайша айтқанда рефлексивті, материалды түсіну сатысында және шығармашылық, оқиғаларды болжау сатысында оқыту жүреді. Қабылдаудың тиімділігі оқылатын мәтінді таңдауға байланысты: бұл студенттерге таныс емес тест болуы керек. Мәтінге сұрақтар қою да байыпты зерттеуді қажет етеді. Олар студенттерге мәтін сипаттамаларының оны қабылдау ерекшеліктеріне және қабылдаудың жеке оқу қасиеттеріне тәуелділігіне қалыптастырушы әсері туралы өз бетінше қорытынды жасауға мүмкіндік беруі керек.

«Фотосуретті болжау» әдісі. Фотосуретте бейнеленген адам туралы оның сыртқы келбеті туралы болжам жасау ұсынылады. Психологиялық портретті құрастыру психологиялық қырағылықты дамытады, басқа адамның ішкі әлеміне енеді. Әдістің мәні мынада: студенттерге қандай да бір сурет ұсынылады және суреттен туындаған ойлар мен сезімдер туралы бірқатар сұрақтарға жауап беруге шақырылады. Бұл жағдайда көзқарас автордың немесе көрерменнің пікірін ғана емес, сонымен бірге осы суретте бейнеленген объектілердің сезімін де көрсете алады. Суретті «жандандыру» бойынша жұмыс жасау кезіндегі қиял соншалықты шексіз, сондықтан студенттердің шығармашылық ойлауын дамыту туралы сенімді түрде айтуға болады.

«Борттық журнал» стратегиясы. Борттық журналдар тақырыпты оқып жатқанда студенттер өз ойларын жазатын әртүрлі оқыту жазу әдістерінің жалпы атауы. Мәтіндегі негізгі ойларды кездестірген студенттер оларды өздерінің журналына енгізеді. Оқу кезінде, кідірістер мен аялдамалар кезінде студенттер зерттелетін тақырыпты әлемге деген көзқарасымен, жеке тәжірибесімен байланыстыра отырып, журналдың бағандарын толтырады. «Борттық журналдарда» студенттер тақырыпты оқып бастағанға дейін және материалмен танысқаннан кейін өз ойларын жазады.

Денотат графигі стратегиясы студенттерге негізгі ұғымдарды бөліп, олардың негізгі белгілерін анықтай отырып, мәтінмен мұқият жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда студенттер өз бетінше ұғымдарды анықтауды үйрене алады. Денотат графигі мәтіннен негізгі ұғымның маңызды белгілерін оқшаулау тәсілі. Құрылым принциптері: Кілт сөзді немесе сөз тіркесін бөлектеу. Графиктегі атау мен етістіктің кезектесуі зат есімдер тобы сөйлеудің басқа номиналды бөліктерімен біріктірілген, етістік ой динамикасын, ұғымнан оның маңызды белгісіне дейінгі қозғалысты білдіреді. Негізгі ұғымды және оның маңызды белгісін байланыстыратын етістіктің нақты таңдауы. Графикті «бұтақтар» сөздеріне салу кезінде кілт сөзді ұсақтау. Кез келген қарама-қайшылықтарды, сәйкессіздіктерді және т.б. болдырмау үшін әр сөздің — «бұтақтардың» кілт сөзбен байланысы.

Қорытынды

Қазіргі білім беру жүйесі ақпаратты барабар қабылдау қабілетін беріп қана қоймай, оны алуға, онымен жұмыс істеуге, оны нақты өмірлік жағдайларға қолдануға, осы ақпаратты түсіндіруге үйретуі керек. Сыни ойлауды дамыту технологиясы, оның әдістерінің әртүрлілігі бұл мәселені шешуге мүмкіндік береді. Сыни тұрғыдан ойлау барлық дерлік танымдық процестерді қамтиды: зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу. Д. Халперн, кейінірек басқа зерттеушілер сыни ойлаудың келесі тоғыз негізгі компонентін анықтады: жұмыста есте сақтау қабілеті, тіл және қарым-қатынас қабілеттері, логикалық операциялар мен пайымдаулар, аргументтерді талдау (пікірлер, пайымдаулар, фактілер), ғылыми ойлау және гипотезаларды тексеру, ықтималдық пен статистика заңдарын түсіну, ақылға қонымды шешімдер қабылдау, шығармашылық ойлау [7; 22]. Сыни тұрғыдан ойлау-ашық, рефлексивті ойлау, бұл аргументтер жасау, тәуелсіз ойластырылған шешімдер қабылдау, өз ұстанымын ұстану және оны негіздей білу, әңгімелесушіні тыңдау қабілеті. Бұл технологияның ерекшелігі сабақтарды оңтайлы режимде өткізуге мүмкіндік береді, балаларда өнімділік деңгейі жоғарылайды, сабақта білімді игеру үнемі іздеу процесінде жүреді. Оқу материалын игеру сапасы, ең алдымен, белгілі бір тақырыпты зерттеудің басым әдісін таңдауға байланысты. Кез келген жаңалық әрдайым мұқият кездеседі, сонымен бірге мақұлдау немесе қарсылық жүреді. Бір тақырыпты зерттеу кезінде көптеген жағдайларда бірдей нәтиже беретін әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдануға болатыны белгілі. Бұл түсініктеме немесе әңгіме, оқулықтағы материалды игеру немесе өзіндік практикалық жұмыс бола ма — барлық әдістер оқушының танымдық және практикалық мәселелерді шешуге бағытталған қарқынды ақыл-ой жұмысын тудырған жағдайда ғана тиімді болады. Кез келген әдіспен жұмысты балалардың танымдық сұрақтары болатындай етіп құру керек, олар материалды тәуелсіз түсінуді, қорытындыларды, жалпылауды және оларды іс жүзінде тексеруді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 XXI ғасырдағы халықаралық білім беру комиссиясының ЮНЕСКО есебі. Париж: ЮНЕСКО басылымы, 1996. — 266 б.
- 2 Авенариус Р. Философия как мышление о мире, согласно принципу наименьшей меры силы: Прологомены к критике чистого опыта / Р. Авенариус; пер. со 2-го нем. изд. Г.А. Котляра. — СПб.: Образование, 1913. — 105 с.
- 3 XIV Международная научно-практическая конференция студентов и школьников «Молодежь и инноватика». — 2021. — 402 с.
- 4 Шакирова Д.М. Критическое мышление / Д.М. Шакирова. — Казань: ГАОУ ДПОИРО РТ, 2019. — Вып. 3. — 146 с.
- 5 Корниенко Р.Е. Текст сквозь призму философии М.М. Бахтина / Р.Е. Корниенко // Знание. Понимание. Умение. — 2010. — № 1. — С. 128–133.
- 6 Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления на уроке: пос. для учит. общеобраз. учрежд. — 2-е изд., дораб. / С.И. Заир-Бек, И.В. Муштавинская. — М.: Просвещение, 2011 — 223 с.
- 7 Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. — СПб.: Питер, 2000. — 499 с.

М.Ж. Спанов, Г.Ж. Есиркеп

Роль критического мышления в преподавании философии

В статье рассмотрены эффективные способы обучения технологии критического мышления философии. Мышление является основой всех когнитивных действий или процессов и уникально для человека. Мышление — одна из особенностей, отличающих людей от других существ. Мышление — это изменение некоторых внутренних представлений. В этом случае способность мыслить разумно является фундаментальной ситуацией в нашей жизни. Декарт утверждал, что мышление — это рассуждение, а разум — это простая цепочка идей. При рассмотрении с этой точки зрения стили обучения и концепции критического мышления имеют разные характеристики. Критическое мышление — это особая способность. При поиске термина «критическое мышление» становится ясно, что существуют значения, предлагаемые в рамках философии и психологических наук. Только при критическом мышлении студенты могут качественно усвоить новые знания. Ведь сами, приобретая знания, продвигаются вперед, подвергая сомнению гипотезы, анализируя и синтезируя события, разрабатывая новые гипотезы. Это, в свою очередь, указывает на то, что критическое мышление является источником формирования знаний. Особенно важно критическое мышление в преподавании философии. В преподавании философии на основе этой технологии студенты могут анализировать, оценивать, интерпретировать или синтезировать информацию, творческое мышление побуждает их формировать доказательства, решать проблемы или делать выводы. Критическое мышление — это стимул к независимому мышлению. Применение технологии развития критического мышления на уроках философии направлено на принятие самостоятельных решений и выбор направления изучения темы.

Ключевые слова: критическое мышление, философия, образование, метод, развитие, технологии, информация, обучение, инновации.

M.Zh. Spanov, G.Zh. Yessirkep

The role of critical thinking in teaching philosophy

In the article the effective ways of critical thinking technology in teaching philosophy were discussed. Thinking is the basis of all cognitive actions or processes and is unique to a person. Thinking is one of the features that distinguish people from other living beings. Thinking means changing some internal representations. In this case, the ability to think reasonably is a fundamental condition in our life. Descartes argued that thinking is reasoning, and reason is a simple chain of ideas. When viewed from this perspective, learning styles and critical thinking concepts have different characteristics. Well, critical thinking is a special ability. In the search for the term critical thinking, it becomes clear that there are meanings that are presented within the sciences of philosophy and psychology. It is only when students think critically that they can learn new knowledge qualitatively. After all, when they acquire knowledge, they move forward by questioning hypotheses, analyzing and synthesizing events, and developing new hypotheses. This, in turn, indicates that critical thinking is the source of knowledge formation. Critical thinking will be especially important in teaching philosophy. In teaching philosophy, on the basis of this technology, students can analyze, evaluate, interpret or synthesize information, creative thinking motivates to form an argument, solve a problem or reach a conclusion. Critical thinking is an incentive for independent thinking. The use of technology for the development of critical thinking in philosophy lessons, aimed at making independent decisions and choosing the direction of research of the topic.

Keywords: critical thinking, philosophy, education, method, development, technology, information, teaching, innovation.

References

- 1 (1996). XXI gasyrdagy khalyqaralyq bilim beru komissiiasynyn UNESCO esebi [UNESCO report of the International Commission on education in the XXI century]. Paris: UNESCO basylmy [in Kazakh].
- 2 Avenarius, R. (1913). *Filosofiia kak myshlenie o mire, soglasno printsipu naimenshei mery sily: Prolegomeny k kritike chistogo opyta* [Philosophy, as thinking about the world, according to the principle of the least measure of force: Prolegomena to the criticism of pure experience]. Saint Petersburg: Obrazovanie [in Russian].
- 3 (2021). XIV Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia studentov i shkolnikov «Molodezh i innovatika» — XIV International Scientific and Practical Conference of students and schoolchildren “Youth and Innovation” [in Russian].
- 4 Shakirova, D.M. (2019). *Kriticheskoe myshlenie* [Critical thinking]. Kazan: GAOU DPOIRO RT [in Russian].
- 5 Kornienko, R.E. (2010). *Tekst skvoz prizmu filosofii M.M. Bakhtina* [The text through the prism of M.M. Bakhtin's philosophy]. *Znanie. Ponimanie. Umenie — Knowledge. Understanding. Ability*, 1, 128–133 [in Russian].
- 6 Zair-Bek, S.I. & Mushtavinskaia, I.V. (2011). *Razvitie kriticheskogo myshleniia na uroke: posobie dlia uchitelei obshcheobrazovatelnykh uchrezhdenii: 2-e izdanie, dorabotannoe* [The development of critical thinking in the classroom: a manual for teachers of general education. Institutions: 2nd ed.]. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
- 7 Halpern, D. (2000). *Psikhologiiia kriticheskogo myshleniia* [The Psychology of Critical thinking]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].

Авторлар туралы мәліметтер

Спанов Мейірхан — философия ғылымының кандидаты, философия кафедрасы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан; <http://orcid.org/0009-0001-1695-7152>

Есіркеп Гүлбану — аға оқытушы, магистр, философия кафедрасы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан; <http://orcid.org/0009-0001-5594-395X>

Information about the authors

Spanov Meirkhan — PhD, Department of philosophy, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.

Yessirkep Gulbanu — Senior lecturer, Department of philosophy, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.